

Peremiczky Szilvia

A szefárdok hosszú útja a történelem tükrében

1.

Ángel Pulido Fernández spanyol orvos és szénátor 1900-ban Bécsben tanuló fiát látogatta meg feleségével, és természetesen a Monarchia másik fővárosába, Budapestre is ellátogatott. A hajóút során különös spanyol dialektus ütötte meg a fülét, s ennél is nagyobb volt a meglepetése, amikor kiderült, hogy nem honfitársát hallja, nem is a volt dél-amerikai, karibi gyarmatok lakóját, hanem Enrique Bejaranót, a bukaresti szefárd iskola igazgatóját. A szefardisták körében jól ismert anekdota következményeként Pulido szenvedélyévé és életcéljává vált a szefárd-ügy. Célját pontosan érzékelteti, ahogy a szefárdokat kampánya során nevezi: „españoles sin patria”, azaz haza nélküli spanyolok. Vagyis kampányát egyrészt a nemzeti érdek vezérelte, a spanyol érdekek érvényesítése a török birodalomban élő, spanyol kultúrájához ragaszkodó szefárd zsidóság segítségével, felismerve, hogy az előbb eszmélő Franciaország és Olaszország mennyit profitált a nyugati kultúrához közelebb álló, ezért természetes szövetségesnek tekintett birodalmon belüli keresztények és zsidók felett vállalt protektorátusból. Ugyanakkor leveleiből, beszédei hangneméből kitűnik, hogy Pulidót őszintén meghatotta az, ahogyan az 1492-ben Spanyolországból kiűzött szefárdok négyszáz év után is ragaszkodnak a spanyol nyelvhez, kultúrához, és személyes szimpátiát érzett irántuk.

Ez a fajta ragaszkodás ismerős lehet a magyar olvasó számára az 1867-es emancipáció utáni időszakból a magyar zsidóság történetéből. A néhány évtized alatt elmagyarosodott zsidóság, ezen belül különösen a neológia ugyanazzal a szenvedéllyel képviselte magyarságát, miként a szefárdok a maguk spanyolságát („Los españoles de Turqía jamás quisieron ser turcos. ¡Españoles siempre!” írta Manuel Ortega *Los hebreos de Marruecos* című könyvében 1919-ben). Ez a magatartás nagyon is hasonlít a kálomista zsidó paraszt, a zsidó vallású magyar ideájára, aki még a soát követően is őrzi magyarságát Izraelben

éppúgy, mint az Egyesült Államokban. Ebből a szempontból szinte szimbolikusnak mondható, hogy Pulido éppen a Monarchiában, félúton Budapest és Bécs között fedezi fel magának a szefárdokat. Ugyanis az a kulturális asszimiláció, amelyet a szefárd zsidóság képviselt, szinte csakis az emancipáció utáni magyar zsidóság kulturális asszimilációjával állítható párhuzamba.

Ezért is különös, hogy a magyar tudomány, beleértve a zsidó tudományos életet is, ennyire közömbös a szefárd zsidóság története, irodalma, kultúrája iránt. Igaz, Magyarországnak csak kis létszámú szefárd közösségei voltak a történelem során, de a párhuzamok és a különbségek mindenképpen kutatásra érdemesek. A szefárdok történetéről mindössze egyetlen könyv jelent meg (Esther Benbassa és Aron Rodrigue *A szefárdok története* című munkája az Osiris Kiadó kiadásában 2003-ban), ezenkívül néhány hispanista, portugál nyelvvel és kultúrával foglalkozó kutató, és marginálisan egy-két hebraista foglalkozik szefárdokkal. Azoknak a kutatóknak a száma, akik valamilyen aspektusból szefárdokkal vagy conversókkal foglalkoznak, nagyjából tíz-tizenöt főre tehető. Az utóbbi egy évben mintha megtörni látszana a jég, magyarul

is napvilágot látott néhány szépirodalmi, vagy bestseller regény, amely divatba hozta a szefárdokat és a conversókat. Feuchtwanger „klasszikus” regénye, *A toledói zsidó nő* mellett Noah Gordon: *A zaragozai orvos*; Solmaz Kámuran: *Eszter Kira*; Catherine Clément: *Az úrnő*; Geert Kimpen: *A kabbalista*; Richard Zimler: *Az utolsó lisz-szaboni kabbalista*; Jacques Attali: *A megvilágosultak*; illetve Molnár Ákostól *A hitebogyott szerepelnek a palettán*. Azok számára, akik szeretnék a regények történelmi-kulturális kontextusát is megismerni, két komoly és igényes történeti munka is megjelent. Az első, Elterné Czöndör Klára könyve a szefárdok nyelvével foglalkozik, de alapos és átfogó makrotörténeti kontextusban, Marianna D. Birnbaum pedig a szefárd zsidó történelem egyik legkiemelkedőbb figurája, Gracia Mendes mikrotörténeti monográfiáját írta meg.

2.

Elterné Czöndör Klára már akkor hatalmas munkát végzett volna, ha semmi mást nem tesz, mint hogy megírja az első szefárdokkal foglalkozó magyar nyelvű könyvet, és ezzel beemeli a szefárdokat a magyar tudományos diskurzusba. *A szefárd zsidók nyelve a történelem tükrében* (PPKE, Piliscsaba, 2007) azonban több, mint egyszerű hiánypótló munka. A könyv a szerző doktori disszertációjának átdolgozása, amely nyelvészeti értekezésként született. Ekként a kötet a nyelvtudományt gazdagítja, de egyik érdeme, hogy átlépi a tudományok közötti határokat. Mert bár a szefárd zsidók által beszélt judeoespañol (ladino) nyelv jelenlegi helyzete és szociolingvisztikai vizsgálata volt a kutatás témája, ugyanakkor tág történelmi és kulturális kontextust kapunk, úgy, hogy az eredeti cél is maradéktalanul teljesül. Így a kutatás eredményei és a kontextus összefoglalása nemcsak a különféle nyelvészeti diszciplínák (nyelvtörténet, leíró nyelvészet, szociolingvisztika, neolatin nyelvek) kutatóinak szolgál hasznos tudományos eredményekkel, de a szefárd zsidóság iránt érdeklődő történész, irodalmár és folklorista számára is, mivel magyar nyelven elsőként foglalja össze a szefárdokkal foglalkozó valamennyi tudományág legfrissebb eredményeit.

Czöndör Klára munkája kiváló példája az interdisziplináris tudományos paradigmának, és annak, ahogyan a különböző tudományok egymást kiegészítik. Pontosan ráérezett, hogy a szefárdok nyelvét nem lehet a történelmi-kulturális kontextus nélkül kutatni, és nem lehet megérteni a nyelvhez fűződő attitűdjüket. Ezt a meg nem fo-

galmazott, de mégis végig jelenlévő premisszát minden oldalon sikerül bizonyítani. A szefárd zsidóság történetét, kultúráját kutató tudós lehet hispanista és judaisztikával foglalkozó szakember, lehet arabista, vagy turkológus, vagy Balkán-kutató vagy érkezhetsz a portugál nyelv és kultúra felől. Lehet nyelvész és történész, lehet irodalmár és folklorista, de mindenképpen határterületen kell mozognia, ekként horizontjában szerepelnie kell még két-három nyelvnek, tudományterületnek ahhoz, hogy a szerteágazó, több országot és évszázadot, kultúrát érintő szefárd művelődés beláthatóvá váljék. Czöndör Klára nyelvész és hispanista, ami egyrészt lehetővé teszi a fenti feltételek teljesülését, másrészt két veszélyt is magában rejt. Az egyik veszélyt, a bezárkózást a spanyol nyelvészetbe, önmagában a téma semlegesíti. A második veszély viszont nagyon is komoly és világszerte megosztja a téma kutatóit, és ez a nyelv státusának meghatározása. Az egymással harcoló hispanista és „judeoespañolista” iskola ugyanis teljesen másként látja a nyelvet, annak jellegét és lehetőségeit. Az elsőbe tartozó (értelemszerűen mindenekelőtt spanyol kutatók) minden szempontból a szefárdok repatriálása mellett szállnak síkra, ami nyelvészeti értelemben azt jelenti, hogy számukra a nyelv nem más, mint a spanyol egyik dialektusa, amelynek rendeltetése megszűnik abban a pillanatban, hogy beszélőivel együtt visszatérhet a spanyol anyanyelvű országba, vagy elorvadt az angol, héber, francia nyelvi környezetben. A nyelvet első vagy második anyanyelvűkként beszélő kutatók viszont tiltakoznak a nyelv muzeumizálása ellen, és mindent megtesznek, hogy életben tartsák.

A szerző érdeme, hogy nem foglal állást, és bár a helyzetet nehéznek látja, a nyelv fennmaradásával kapcsolatban inkább realista, mint pesszimista nézőpontot követ. Mindenképpen amellet foglal állást, hogy meg kell ragadni minden lehetőséget, és érezhető szimpátiával kezeli a különböző kezdeményezéseket. Az általa választott módszer, az interneten és hagyományos csatornákon folytatott kérdőíves felmérés kényesnek bizonyulhatott volna, hiszen nehéz megtalálni az egyensúlyt a tudományos kíváncsiság és a privát szféra feszegetése között. Czöndör Klára azonban kivételes empátiával és a tárgy iránt érzett, a legpozitívabban értett szenvedéllyel közelít az adatközlők felé, miközben nincs olyan tabukérdés, amit ne tenne fel, és aminek kihagyása a tudományos objektivitást fenyegetné. Számos szefárd szervezettel, kutatóval vette fel a kapcsolatot, és személyesen, e-mailben is megkereste a nyelvhasználókat, akiknek nyelvi attitűdjeit a kérdőívek

segítségével vizsgálta. Az adatközlők többsége meglepve, de ugyanakkor örömmel fogadta, hogy egy magyar nyelvész számára ez a téma fontos. Az empátia oldja a gátakat is, így a válaszok néha zavarba ejtően személyesek és emocionálisak. A kérdőív a nyelvi attitűdök mellett rákérdez az adatközlők tudására is a nyelv jelenlegi állapotával, a beszélők számával vagy éppen a szefárd történelemmel kapcsolatban, rákérdez a személyes viszonyra, például arra, hogy tanítják-e a nyelvet gyerekeiknek, fontosnak tartják-e, hogy iskolákban tanítsák, vagy hogy kihalófélben lévő nyelvnek tartják-e a judeoespañolt. Nagy az esélye annak, hogy az utóbbi kérdésekre érzelmi válaszok születnek, és a válaszadók ezeknél a kérdéseknél gyakran valóban nagyon személyesen és nyíltan beszéltek kétségeikről. Fájdalmasan érinti őket, hogy a nyelv lassan eltűnik, sokan nem is reménykednek. Az egyik adatközlő egy japán professzort idézve – aki szerint egy nyelv akkor hal meg, ha a gyerekek nem azon a nyelven játszanak – így foglalja össze kétségeit: „az én szüleim ladino nyelven játszottak, a gyermekeim pedig törökön”.

Ezzel a nosztalgikus-fájdalmas véleménnyel áll szemben azoknak a szakembereknek, fiatal szefárdoknak a lelkesedése, akik a hetvenes évektől kezdődően egyre nagyobb számban kapcsolódnak be a revitalizációs törekvésekbe. Hitük szerint a modern technika nyújtotta lehetőségek, mindenekelőtt az internet, új életet lehelhetnek a nyelvbe. Ezek a kezdeményezések biztatónak tűnnek, a legnagyobb internetes közösség, a Ladinokommunita tábora napról napra növekszik, és itt azok, akik környezetükben nem használhatják a nyelvet lehetőséget kapnak a kommunikációra, arra, hogy a világon élő többi szefárddal tarthassák a kapcsolatot, és közvetítőnyelvként használják a ladinót, ami az egyik legfontosabb, ha nem is elégséges feltétele egy nyelv életben tartásának. A pozitív fejlemények közé tartozik, hogy egyre több szefárd kulturális központ nyílik Izraelben, Törökországban; a nyelvet olykor konferenciákon, tudományos előadások nyelveként is használják, vagyis van arra remény, hogy adaptálhatóvá váljon a modern világ és a tudomány leírására is. Nagy lendületet kaptak olyan kezdeményezések is, mint átfogó judeoespañol szótár(ak) megírása, nőtt a tanfolyamok száma, és bővült az olyan folyóiratok olvasottsága, mint az *Akl Yerusalayim*, vagy az egyik legígéretesebb, a fiatal szefárdok által szerkesztett isztambuli *Şalom* népszerűsége, amelynek egy része ladinóul jelenik meg.

Ahhoz azonban, hogy ezeknek a jelenlegi fo-

lyamatoknak a jelentőségét és jelentését megértjük, tisztában kell lennünk azzal a társadalmi-történelmi háttérrel, amely a nyelv sorsát és jelenlegi állapotát befolyásolta. Czöndör Klára munkájában az egyik nagy nehézségét az jelenthette, hogy miként foglalja össze a szefárdok szerteágazó történelmét úgy, hogy egyszerre legyen vázlatos és átfogó. Egy nyelvészeti munkában nem foglalhat el túl nagy helyet a történelem és a kultúra leírása, ugyanakkor a téma megkívánja a történelmi kontextus ismertetését, méghozzá egy olyan kontextusét, amely a tudományos szakma számára is kevésbé ismert. Mindezt úgy kell megírni, hogy a terjedelem ne haladja meg egy tudományos monográfia kereteit, és ne menjen a szociolingvisztikai kutatás rovására. Ezért a könyv alapvetően két nagy részre tagozódik, a második foglalkozik a fent bemutatott szociolingvisztikai kutatással, ami a nyelvi keret bemutatásával kezdődik. Végigkísérhetjük a nyelv történetét hispániai születésétől kezdődően a szefárdok 1492-es kiűzetésén és az újabb diaszpórákon keresztül egészen napjainkig. Leírja a nyelv szerkezetét a fonetikától a szókincsig, külön ismerteti a marokkói és a keleti szefárdok nyelvének jellegzetességeit, majd azt, hogy milyen nyelvi hatások érték a kiűzetés után. A nyelvet a török birodalom területén elsősorban a török nyelv befolyásolta, de régiótól függően az arab, a görög és a többi balkáni nyelv is, később pedig az olasz és különösen a francia hatás formálta újra. Marokkóban kezdetben az arab nyelv befolyása vált meghatározóvá, majd a francia és az angol hatás, de a 19. század második felében az erős rehispanizáció következtében szinte teljesen elspanyolosodott. Végül pontos láttelepet kapunk arról, hogy a birodalom és Marokkó területéről szétszóródó szefárd közösségek nyelve hogyan oldódik fel vagy tűnik el Izraelben, az Egyesült Államokban, Franciaországban és másutt. Önmagában a nyelv sorsának alakulása is számos információt hordoz a történelem és a kultúra alakulásáról, de a történelmi és kulturális kontextus nélkül kevésbé értenénk meg magának a nyelvnek a jellegét, szerkezetét. Ezért a könyv első része, a szefárd történelem és kultúra bemutatása, a szefárdok jelenlegi helyzetének ismertetése nem egyszerűen bevezetés, hanem olyan fontos, szerves része a könyvnek, amely nélkül a nyelvészeti rész – a kutatás témájából adódóan – nem állna meg. A történelmi keretbe ágyazott szociolingvisztikai kutatás és elemzés átfogó képet ad a szefárd világról, történelemről, nyelvről és kultúráról, így vitán felül a legfontosabb és legátfo-

gőbb magyarul olvasható összefoglaló munka a szefárdokról. És ezen a ponton emeljük ki a könyv legnagyobb értékét: túlnő a magyar tudomány keretein, angol vagy akár spanyol, héber fordításban is mindenképpen elismerést aratna mint az utóbbi évek egyik legfontosabb munkája, mivel ennyire átfogó történelmi-nyelvi elemzést tudomásom szerint nem készítettek a közelmúltban a ladino nyelvről. Ugyanakkor a magyar szefárd tudomány alapjait is megvetette vele, amelynek létjogosultságát négy alapos ok is indokoltá teszi. Az első a téma nemzetközisége, és hogy ezen a ponton a magyar tudomány új területen kapcsolódhatna be a nemzetközi tudományos életbe, a második a magyarországi szefárdok történetének feldolgozatlansága, a harmadik a bevezetőben is említett párhuzam a spanyol zsidók és a magyar zsidók között. A negyedik ok pedig a magyar nyelv helyzete a határon túli területeken, közösségekben, amely helyzetben ötleteket lehet meríteni azokból a technikákból, lehetőségekből, amelyekkel a ladinót próbálják életben tartani és továbbörökíteni a következő generációknak. A munka első felét Czöndör Klára már elvégezte.

3.

Czöndör Klára kötete a szefárd zsidósággal, történelmével és kultúrájával ismert meg, míg Marianna D. Birnbaum könyve az egyik legismertebb 16. századi szefárd személyiséggel, Gracia Mendes-sel (1510-1568). (*Gracia Mendes hosszú útja*, L'Harmattan, 2008) A makrotörténelem után a mikrotörténelemre fókuszálunk, habár éppen Gracia Mendes volt az a figura, aki a nagy történelem formálásában szerepet játszott, ha csak a kulisszák mögött is, így történetét nyugodtan be lehetne mutatni olyan kortárs nőalakok, mint Erzsébet királynő, Stuart Mária, Medici Katalin vagy Caterina Cornaro története mellett is. Az említett reneszánsz nagyszonyok kezében – társadalmi szerepükből kifolyóan – politikai hatalom összpontosult, de Gracia Mendes mint a kor egyik legjelentősebb üzletasszonya a makro- és a mikrotörténelem határán egyensúlyozott. Személye, akárcsak az említett kortársaké, nemcsak korát ihlette meg, de az utókort is, Catherine Clément *Az úrnő* című regényét az Európa Könyvkiadó 1996-ban jelentette meg. A spanyol, itáliai és egyetemes zsidó középkor egyik máig legjelentősebb kutatójái, Cecil Roth-é az érdem, hogy 1948-ban írt, és azóta többször kiadott monográfiájában először dolgozta fel a szefárd Eszter királynő alakját. (*Doña Gracia of the House of Nasi*. Legutolsó kiadás:

The Jewish Publication Society, Philadelphia, 2009.) A L'Harmattan kiadó most szintén az érem másik oldalát mutatja be: a fikció, az író Doña Graciája mellett a történelemtudomány Doña Graciáját. Marianna D. Birnbaum, a Kaliforniai Egyetem professor emeritusa Czöndör Klárához hasonlóan olvasmányos, de a tudományos igényességből semmit sem engedő formában adja közre Gracia életútját, részletesen, de nem unalmasan elemzi a gazdasági-banki tranzakciókat, de emellett kitér mecénási tevékenységére, életmódjára és a családjában felmerülő, gyakran a családtagokat életveszéllyel fenyegető, az inkvizíció bíróságán végződő konfliktusokra.

A „reneszánsz Eszter királyné”-nak is nevezett, converso családból származó Gracia, aki szülőföldjét, Portugáliát 1536-ban hagyta el, hogy gyakran kalandos úton, antwerpeni, velencei és ferrarai kitérőkön keresztül Konstaninápolyba meneküljön, ahol végre szabadon gyakorolhatja vallását, két okból is izgalmas személyiség az utókor számára. A „hosszú utat” névhasználatának változásai is jelzik: Beatriz Luna, később, férjhezmenetele után Mendes, a külvilág számára, majd egyre gyakrabban használja zsidó nevét, azaz annak portugál változatát. Hanna a portugál-spanyol conversók nyelvhasználatában lett Gracia, ez a fajta névadási gyakorlat, amely vagy a jelentés vagy a hangzás hasonlóságából indult ki, ismerős a középkori Itáliából, de a 19. századi magyar gyakorlatból is, amelyben például a Jichák megfelelője az István, a Mose megfelelője a Mór. Bár Gracia nem a klasszikus kapitalista self-made (wo)man megtestesítője, hiszen a vagyonba beleszületve adottak voltak számára a lehetőségek, de – tekintettel nemére és származására – mindenképpen kiemelkedő intellektusra és erőre utal az, ahogyan férje halála után kezelte és bővítette a családi vagyont és a banki, gazdasági érdekeltségeket, amelyek az egész Mediterráneumot átfogták, de a kontinens északi részét is érintették, egészen Lengyelorszáig vagy Oroszorszáig. Zsidó (újkeresztény) nőként tudott egyenrangú tárgyalópartneré válni V. Károlyal szemben éppúgy, mint a Tizek Tanácsával, vagy Szulejmán szultánnal szemben, amit önmagában a vagyoni háttér nem tett volna lehetővé. A családi gazdagság egy olyan adottság volt, ami sok kaput kinyitott előtte, de nem kisebb veszélyt is jelentett, hiszen pénzszűkében szenvedő uralkodók, városi magisztrátusok próbálták megszerezni az áhított vagyont, és tekintettel a Mendes család converso voltára, erre gyakran még több lehetőségük volt, mint egy „rég” keresztény család esetében.

Ugyanebben az időszakban zsidó eredetük az oszmán birodalom területén kevesebb problémát jelentett, viszont az iszlám miatt itt Gracia női volta okozott nehézséget. Nem mindennapi intelligenciára, diplomáciai érzékre vall, hogy nem csak kikerülte ezeket a csapdákat, de gyakran javára is fordította – miközben időről időre saját családi konfliktusai, Brianda húgával folytatott elkeseredett harca is nehezítette a dolgát.

A másik tanulság, amire Gracia Mendes története ráirányítja a figyelmet, az a kulturális asszimiláció, ami a szefárd zsidóságot jellemezte. Hangsúlyozni kell, hogy a kulturális asszimiláció sokszor nem járt együtt vallási asszimilációval, bár arról megoszlanak a vélemények, hogy a vallási asszimiláció mennyire jellemezte az 1492-es kiűzetés után a maradást és a megkeresztelkedést választó conversókat. Az említett Cecil Roth amellet foglalt állást, hogy a conversók többsége kriptozsidóként élt, titokban gyakorolta hitét. A Mendes-ek, valamint a többi, inkvizíció elől menekülő converso története, akik Németalföldön, Itáliában vagy éppen a török birodalom területén az első adandó alkalommal visszatértek eredeti hitükhöz, Cecil Roth elméletét igazolja, akárcsak az olyan közösségek léte az Ibériai-félszigeten vagy Dél-Amerikában, amelyek a 19. század második felének szabadabb körülményei között fedték fel identitásukat. Ugyanakkor Benzion Netanyahu, aki a 20. század hatvanas-hetvenes éveiben, néhány évtizeddel Roth után megírta a spanyol marranókkal foglalkozó kutatások alapművét, ennek ellenkezőjét állítja. Szerinte a conversók többségükben megpróbálták asszimilálódni, és az inkvizíció perei titkos judaizálásukkal kapcsolatban koncepciók perек voltak, amelyeknek egyetlen céljuk volt: megszerezni az újkeresztények vagyonát. Ezt támasztja alá, hogy azok a conversók, akik elmenekültek Spanyolországból és Portugáliából, viszonylag kevesen voltak ahhoz a létszámhoz képest, amely a kiűzetés után a félszigeten maradt, és azok közül kerültek ki, akik otthon titokban ragaszkodtak őseik hitéhez, és ezért kerültek az inkvizíció látóterébe, míg a többség igyekezett beolvadni, akár a teljes asszimiláció árán is.

Akármelyik nézettel is értünk egyet, feltűnő az a fajta kulturális asszimiláció, amely a szefárd zsidóságot jellemezte. Háttérben az a kulturális szimbiózis áll, amely az arab és keresztény uralom alatti Hispánia életét jellemezte, és amelynek során a zsidó kultúra egyik világkorát élte. Ez alatt a zsidó szellemi és gazdasági elitek öltözködésükben, életmódjukban asszimilálódtak

először az arab, majd a kasztíliai életformához, miközben a többség ragaszkodott vallásához, ameddig tehetette. Mindehhez hozzájárult az az arisztokratikus öngenealógia, amely szerint a szefárdok a babilóniaiak által elhurcolt jeruzsálemi elit leszármazottai. Ezt az eredendő arisztokratikus tudatot csak tovább fokozta a kulturális virágzás és fejlettség, és az a jelenség, hogy a kiűzetés után az áttértek igyekeztek megszabadulni egykori zsidóságuk minden külső jelétől, és a gazdagok megpróbálták a kasztíliai nemesség életformájához igazodni. Askenázi közegekben, illetve a félszigeten kívüli keresztény világban nem kis csodálatot és megrökönyödést keltett, ahogyan a gazdag converso emigránsok a helyi zsidó közösségektől eltérően nemesi életformát folytattak. Még erősebb volt a kontraszt a török birodalomban, ahol az európai életformájukhoz ragaszkodó elit családok spanyol grandok módjára éltek, európai divat szerint öltöztek, spanyolul és olaszul leveleztek, és még megszólításaikban is ragaszkodtak az *ancient régime* világához. (Erről nyújt érzékletes képet Avraham B. Jehoshua *Mar Mani*, magyarul *Apáról fűra* címmel olvasható regénye, amelynek szereplői a „don”, „el señor mío”, „doña”, „señora” megszólításokat használják.) Doña Gracia megszólítása „La señora”, konstantinápolyi otthonát itáliai bútorokkal, európai módra rendezte be; unokaöccse és kevésbé sikeres utódja, Joseph Nasí színielőadásokat tart és saját zenekart foglalkoztat. Ez egybecseng Bernard Lewis megállapításával, aki azt feltételezi, hogy az európai típusú színházat conversók ismertették meg Törökországban (*The Jews of Islam*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1987. 131.). Gracia abban is az európai mecenatúra hagyományát követi, ahogyan a Mediciekhez hasonlóan Ferrarában támogatni kezdi a kultúrát, vallási intézményeket, barátnője, a nem kevésbé nagyformátumú Bienvenida Abravanel ösztönzésére, aki a valódi szefárd nemesi családnak számító híres Abravanel-família tagja, mely család tagjai kifinomult ízlésükről is híresek voltak. Bienvenida a diplomata Don Jichak Abravanel menyje volt, aki Kasztíliai Izabella és Aragóniai Ferdinánd pénzügyminisztereként a *reconquista* teljes győzelméért, az arab uralom utolsó bástyájáért, Granadáért folytatott hadjáratot finanszírozta. Ennek dacára nemcsak a kiűzetési rendeletet nem tudta visszavonni, de neki magának és családjának is el kellett hagynia az országot. Idősebbik fia, Bienvenida sógora pedig az a Juda Abravanel (Leone Ebreo, Leon Hebreus) volt, akinek valószínűleg olaszul írt

munkája, a *Dialoghi d'amore* a késő reneszánsz Európa egyik legnagyobb hatású filozófiai traktátusa volt, amelynek egy-egy példányát Zrínyi Miklós és Rákóczi Zsigmond könyvtára is őrizte. Megjegyeznénk, hogy Marianna D. Birnbaum monográfiájának kevés tévedése közé tartozik, hogy nem tesz említést arról, hogy a (szefárd) zsidóság hagyományában nagyon is erős volt a mecenatúra intézménye: az első nagy mecénást, Hiszdaj ibn Saprutot egészen a kiűzetésig több híres mecénás követte, így Gracia előtt jócskán lebegtek más zsidó példák is, nemcsak Bienvenidáé.

Annak az erős kulturális beágyazódottságnak a leírása a késő reneszánsz spanyol és itáliai kultúrába, amely annyira jellemezte a Gracia és a Mendes család kulturális identitását, hogy elválaszthatatlan volt életmódjuktól, ezen a ponton összetalálkozik Czöndör Klára könyvével. Nemcsak a 16. században menekülő és a török birodalomban hitükhöz visszatérő conversók és leszármazottaik őrzik egészen a 19. századig bezárólag a spanyol grandokat idéző arisztokratikus hagyományokat, hanem a szegényebb, egy-

szerűbb tömegek is ragaszkodnak a spanyol eredethez és a kasztíliai élet *grandezájá* iránti nosztalgiahoz. Ezért történhet meg, hogy a 19. században a spanyolok Marokkóban, vagy az olaszok és a franciák a török birodalomban egy, az európai kultúrára olyannyira fogékony, és hozzá gyorsan újra alkalmazkodó, viszonylag széles szefárd réteget találnak, a spanyolok ezen felül pedig olyan közösségekre bukkanak, amelyek jelentős része változatlanul „españoles sin patria”, azaz haza nélküli spanyolként tekint magára. A két könyv noha véletlenül jelent meg nagyjából egy időben, különös módon egészíti ki egymást. Czöndör Klára könyve elmondja a kontextust, Marianna D. Birnbaum könyve pedig mintegy zárójelet nyitva elmond egy jelentős élettörténetet. A magyar kutató a kiűzöttekre és történetükre koncentrálna, az amerikai a később távozó conversók egyik leghíresebbjére. Ami közös bennük, hogy mindketten pontosan illusztrálják annak a spanyol-portugál zsidóságnak a történetét, amely olyan kulturális, de nem vallási asszimiláció ment keresztül, ami a 19. századig egyedülálló a zsidó történelemben.

**EUROPEAN
MACCABI
GAMES
VIENNA 2011
5-13 JULY**

www.emg2011.eu

Európai Maccabi Játékok
Bécs 2011.

A Maccabi Játékok a legnagyobb zsidó sportesemény a világon
A Maccabi Játékok világviszonylatban az első öt nemzetközi sportesemény között van.

A 13. Európa Játékok Bécsben kerül megrendezésre,
2011. július 5-13 között.

Az eseményen 35 európai országból közel 2000 sportoló vesz részt,
akik 15 sportágban mérhetik össze tudásukat.

Tollaslabda	Vívás	Judo	Asztalitenisz
Kosárlabda	Gyep hoki	Karate	Céllövészet
Strandröplabda	Futball	Squash	Tenisz
Bridge	Futsal	Úszás	Röplabda
Sakk	Golf	Bowling	

Várjuk a jelentkezéseket ezekre a sportágakra.

Jelentkezési határidő: 2011. március 31.

Információ: Salgó Ági Club Manager, info@maccabi.hu és
Csillag András Delegáció vezető, emg2011@maccabi.hu e-mail címen.

www.emg2011.eu

